2022 йилда Ўзбекистон Республикасида аҳолини рўйхатга олиш умуммиллий тадбири ўтказилади. Бу муҳим жараёнга тайёргарлик кўришнинг ҳуқуқий асослари шаклланмоқда.

БИЗ ҚАНЧАМИЗ?

2022 йилда аҳоли рўйхатга олинади, бу нима учун керак?

Шу давргача аҳолини рўйхатга олишга оид қонун қабул қилинмаган эди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясини «Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни кўллаб-қувватлаш йили»да амалга оширишга оид давлат Дастури тўғрисида»ги Фармони билан тасдиқланган давлат Дастурининг 38-бандида аҳолини рўйхатга олиш концепциясини тайёрлаш вазифаси белгилаб эди. Мазкур фармон ижросини таъминлаш мақсадида

XIX асрга келиб, аҳолини рўйхатга олиш жуда кенгайди. Қатор Европа мамлакатларида статистика ташкилотлари тузилди. Аҳолини рўйхатга олиш илмий дастурлар асосида олиб боришни йўлга қўйилди. Хусусан, 1870 – 1879 йилларда дунёнинг 48 та, 1890 йилларда эса 57 та давлатида аҳоли рўйхати ўтказилган. XIX аср охирида дунё аҳолисининг 21 фоизи рўйхатга олинган бўлса, XX аср бошида 54 фоиз аҳоли рўйхатдан ўтказилган. Ижтимоий жараён ўрганилган сайин, аҳолини рўйхатга олиш тизими янада такомиллаштирилди. 1945-1954 йилларда 151 та давлатда,

Ўзбекистон ҳудудида 1926, 1939, 1959, 1970, 1979 ва 1989 йилларда аҳолини рўйхатга олиш ишлари ташкил этилган.

Давлат статистика қўмитаси томонидан манфаатдор вазирлик ва идоралар билан биргаликда аҳолини рўйхатга олиш концепцияси ишлаб чиқилди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 5 февралдаги «Ўзбекистон Республикасида 2022 йилда аҳолини рўйхатга олишни ўтказиш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида»ги Фармони қабул қилинди.

Она диёримизда аҳолини рўйхатга олишнинг ҳуқуқий асослари халқаро меъёрларга мос тарзда шакланмоқда. Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев 2020 йил 16 март куни «Аҳолини рўйхатга олиш тўғрисида»ги қонунни имзолади.

Тарихий манбалардан маълумки, аҳолини дастлабки рўйхатга олиш ҳодисаси Греция, Вавилон, Миср, Хитой, Япония ва Месопотамия, Рим, Ҳиндистон ва Мисрда ўтказилган. Бундан кўзланган асосий мақсад одамлардан солиқ йиғиш, бож олиш ҳамда ҳарбий сафарбарлик учун уларнинг сонини аниқлаш бўлган. Шу боисдан ҳам бу рўйхатга олишда асосан эркаклар эътиборга бўлган.

Аҳолини энг биринчи расмий рўйхатга олиш 1790 йилда АҚШда, кейинчалик 1800 йилда Швеция ва Финляндияда, 1801 йилда Англия, Дания, Норвегия ва Францияда ўтказилган. Аммо бу аҳоли рўйхатлари жуда оддий шаклда ҳамда узоқ муддатга чўзилган. Масалан, биринчи АҚШда аҳолини рўйхатга олиш ишлари 18 ой давомида олиб борилган.

1965-1974-йилларда 179 та давлатда аҳоли рўйхати ўтказилган. Ҳозирги пайтда, дунёдаги деярли барча давлатларда аҳолини рўйхатга олиш ишлари олиб борилмоқда.

Мамлакатимизда демографик жараёнларнинг ҳолатини ўрганишга ҳудудларда ўтказилган аҳоли рўйхати маълумотлари муҳим аҳамият касб этади. Манбаларда келтирилишича, Ўзбекистон ҳудудида дастлабки аҳоли рўйхати 1897 йилда Туркистон генерал-губернаторлиги томонидан ўтказилган. Бу борадаги маълумотлар XIX аср охирида Ўзбекистонда мавжуд оилалар сони, аҳоли сони, ёши ва жинси, этник таркиби, тугилиш, ўлим каби демографик жараёнлар ҳақида тассаввур ҳосил қилишга ёрдам беради. Ўзбекистон ҳудудида кейинчалик 1926, 1939, 1959, 1970, 1979 ва 1989 йилларда аҳолини рўйхатга олиш ишлари ташкил этилган.

Кўпгина мамлакатларда аҳолини рўйхатга олиш қонун билан тартибга солиниши мустаҳкамлаб қўйилган. Масалан, Буюк Британияда 1920 йилда «Кўшма қироллик» аҳолини рўйхатга олиш тўғрисида»ги қонуни қабул қилинган. Мазкур қонунда аҳолини рўйхатга олишнинг барча қоидалари, фуқаролар, уй хўжаликлари, корхоналар ва муассасаларнинг қайси тоифалари рўйхатга олиниши, аҳолини рўйхатга олишни ким ўтказиши, сўров варақалари қандай бўлиши кераклиги белгилаб қўйилган.

Ушбу давлатда ҳар галги аҳолини рўйхатга олишдан тахминан бир йил аввал бунга доир алоҳида қонун ҳужжати қабул қилинади *(бунда, албатта, 1920 йилги қонун ҳужжатлари ҳамда қилинади)*. Бу қонунда аҳолини рўйхатга олиш услубига аниқлик киритилади, рўйхатга олиш муддати ва бунинг учун ажратиладиган маблағ миқдори белгиланади. Буюк Британияда аҳолини рўйхатга олиш ҳар ўн йилда, одатда, апрель ойида ўтказилади. Бу савдони танловини мамлакатда аҳоли ўртасида омманий тадбирларнинг ўтказилишни учун об-ҳаво кулай бўлиши билан изоҳланади. АҚШда 1790 йилдан бери, ҳар 10 йилда аҳолини рўйхатга олиш ўтказиб келинади. Аҳолини рўйхатга олиш мамлакатнинг кўп асрлик конунчилик асосига таянади.

XVIII асрда қабул қилинган АҚШ Конституциясининг 1-моддасида «Вакиллар палатасидаги жойлар ва тўғридан-тўғри солиқлар Иттифоққа кирувчи штатлар ўртасида уларнинг аҳолиси сони асосида тақсимланади. Аҳолининг аниқдаги сони Қўшма Штатлар Конгресси биринчи мажлисидан кейин уч йил мобайнида, кейин эса ҳар ўн йилда муntазам ҳисоблаб чиқилади», деб қайд этилган.

> Анъанага кўра, АҚШда аҳолини рўйхатга олишга муҳим умумдавлат аҳамиятига эга тадбир сифатида қаралади. Унда барча аҳолининг иштирок этиши Америка демократияси зарур шарти, деб баҳоланади.

Полшада аҳолини рўйхатга олиш узоқ тарихга эга. Бу ерда мазкур тадбир Европада илк бор 1764 йилда ўтказилган. Ҳозирги пайтда мамлакатда аҳолини рўйхатга олиш халқаро меъёрлар асосида ўтказилади. Ҳар 10 йилда ўтказиладиган бу тадбирда аҳоли анъанавий: ёши, жинси, маълумоти, ишга жойи, миллати, шунингдек, турмуш ва унинг манзилгоҳ асбоблар билан жиҳозланиши каби савollарга жавоб бериши керак бўлади. Аммо уй хўжалиги аъзолари ва турар жой тўғрисидаги савollар батафсил савollарни 34 гуруҳидан иборатдир.

Уларнинг қонунга мувофиқ, Полшанинг ҳар бир фуқароси сўровнома саволларига тўла ва ҳақиқий жавоб бериши шарт. Маълумот берилган бош тартиб учун жарима тўланади, ёлғон маълумот берганлик учун эса ондаги дан мажбурий ишлаш ёки муомилани ёки ишлаб қўйилади.

Янги қабул қилинган «Аҳолини рўйхатга олиш тўғрисида»ги қонунда рўйхатга олиш вараги, шахсга доир маълумотларни йиғиш тартиблари ва респондентнинг ҳуқуқлари каби масалалар белгиланган.

> Эндиликда мамлакатимизда 10 йилда камида бир марта аҳолини рўйхатга олиш ўтказилади. Қонунга кўра рўйхатга олиш бутун Ўзбекистон ёки муайян ҳудудлар бўйича ўтказилиб, демографик сана ва аҳолининг ижтимоий-иқтисодий характеристикасини аниқлашга қаратилган шахсий маълумотларни йиғиш ва уларни қайта ишлаш тартибларини белгилайди.

Ушбу муҳим ҳужжатга кўра, рўйхатга олишнинг асосий мақсади — Ўзбекистонда аҳоли таркибининг ҳолати ва ривожланиш динамикаси ҳақида мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ва ижтимоий-сиёсий ривожлантириш соҳасидаги давлат сиёсатининг устувор йўналишларини белгилаш ва амалга оширish учун зарур бўлган ишончли ва ягона ахборотни олишдан иборатдир.

Қуйидагилар рўйхатга олишнинг асосий вазифалари этиб белгиланди:

- *аҳолининг сонини ижтимоий-иқтисодий, ҳудуд-ҳудуд ва болалар ёшини шарт-шароитларини аниқлаш, оилаларга бундан кўрсатиши бўйича чоралари ишлаб чиқиш мақсадида аҳоли таркибидаги, жинсларнинг демографик вазиятдаги ўзгаришларни баҳолаш доир маълумотлар базасини шакллантириш;*
- *вилоятларни ва бошқа аҳоли пунктларини ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг истиқболдаги режаларини, истиқболдаги ресурсларни жойлаштириш ҳамда уларни фойдаланишнинг узоқ, ўрта ва қисқа муддатли прогнозларини ҳамда дастурларини тайёрлаш;*
- *аҳолини рўйхатга олишдан олинадиган дастлабки аҳоли сони ва таркибининг энг янги маълумотлари, ҳисоб-китобларни ҳамда прогнозларни амалга ошириш;*
- *ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш масалаларни бўйича илмий тадқиқотларни ўтказиш.*

Ҳужжатда, шунингдек, аҳолини рўйхатга олиш соҳасида давлат органлари ваколатлари, респондент ва рўйхатга олувчи ходимларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари ҳам келтириб ўтилган. Қонунга кўра аҳолини рўйхатга олиш 10 йилда ни камида бир марта амалга оширилиши керак. Рўйхатга олишни ўтказиш, унинг санаси ва муддатлари тўғрисидаги қарор Президент томонидан қабул қилинади. Рўйхатга олиш тўғрисидаги тақлиф ҳукумат томонидан уни ўтказишнинг тахминий муддатларидан камида уч йил олдин киритилади.

Аҳолини рўйхатга олиш дастури ёши, миллати, тилларни билиши, маълумоти, ишни нарситалари, ишга учун мобилизлар манбалари ва бошқа масалаларни ўз ичига олади. Сўров давлат тилида олиб борилади. Рўйхатга олиш бўйича якуний маълумотлар юридик ва жисмоний шахслар учун очиқ бўлади ҳамда оммавий ахборот воситаларида эълон қилинади. Давлат статистика қўмитаси расмий сайтига жойлаштиради.

Пўлат ЭРМАТОВ,
Ҳарбий аҳолини статистикага бошқармаси ахборот хизмати бош мутахассиси